

System upowszechniania piśmienniczych zbiorów specjalnych OSSOLINEUM we Wrocławiu poprzez digitalizację i publikację internetową jako promocja i popularyzacja dziedzictwa kulturowego

Projekt współfinansowany przez Unię Europejską z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013

Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Dolnośląskiego na lata 2007-2013.
Priorytet 6. Wykorzystanie i promocja potencjału turystycznego i kulturowego Dolnego Śląska (Turystyka i kultura).
Działanie 6.4. Turystyka kulturowa.

Całkowita wartość projektu: 4 876 088,68 zł
Wartość dofinansowania: 2 393 876,40 zł

Projekt zrealizowany przez Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 2010-2012 polegał na wykonaniu skanów z ponad 4100 woluminów druków XVI-XIX w. oraz prawie 1500 woluminów rękopisów. Ważną część przedsięwzięcia stanowiło udostępnienie cyfrowych kopii w Internecie przez Dolnośląską Bibliotekę Cyfrową, co zapewnia upowszechnienie zdigitalizowanych pozycji. Rezultatem jest jednak nie tylko propagowanie istotnych dla polskiej kultury zabytków piśmiennictwa, lecz także ich ochrona. Dostępność kopii umożliwia wyłączenie z obiegu czytelniczego oryginalnych egzemplarzy, zapewniając im optymalne warunki przechowywania.

Zgromadzone w Ossolineum książki i rękopisy uchodzą za bezcenne źródła do badań polskich dziejów, historii literatury, rozwoju języka polskiego i innych zagadnień. Projekt objął digitalizację najbardziej wartościowego fragmentu księgozbioru Ossolineum.

Techniczną stronę realizacji projektu powierzono firmie Digital Center – Mikrofilm Center z Poznania. W pracowni zlokalizowanej na terenie budynku głównego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zespół dwunastu pracowników wykonywał cyfrowe kopie najcenniejszych ossolińskich ksiąg i rękopisów. W procesie skanowania wykorzystywano cztery skanery książkowe Omniscan niemieckiej marki Zeutschel. W końcowym etapie sprowadzono także skaner kołyskowy OS 12000 V. Takie jego cechy, jak budowa stołu w kształcie litery V o maksymalnym kącie rozwarcia do 90 stopni oraz możliwość skanowania bez użycia szyby dociskowej, pozwoliły na wykonanie kopii cyfrowych obiektów szczególnie podatnych na rozklejenie czy inne uszkodzenia mechaniczne.

Skaner książkowy Zeutschel Omniscan 12000V

Produktem digitalizacji są cyfrowe obrazy stron kopiowanych dzieł zapisane w formacie TIFF. Stanowią one tzw. macierz, utrwaloną na dyskach przenośnych i przechowywaną w Dziale Mikroform ZNiO. Na bazie plików TIFF wytworzone zostały dokumenty elektroniczne w formacie DjVu. Ten sposób zapisu plików graficznych charakteryzuje się bardzo dużym ograniczeniem rozmiaru przy jednoczesnym zachowaniu dobrej jakości obrazu, przez co idealnie nadaje się do udostępniania *online*.

W okresie od października 2010 do marca 2012 r. zdigitalizowano w ramach projektu i opublikowano w Internecie ponad pięć i pół tysiąca woluminów z ossolińskich zbiorów. Wszystkie są opatrzone adnotacją o źródle współfinansowania i dostępne pod adresem Dolnośląskiej Biblioteki Cyfrowej: www.dbc.wroc.pl

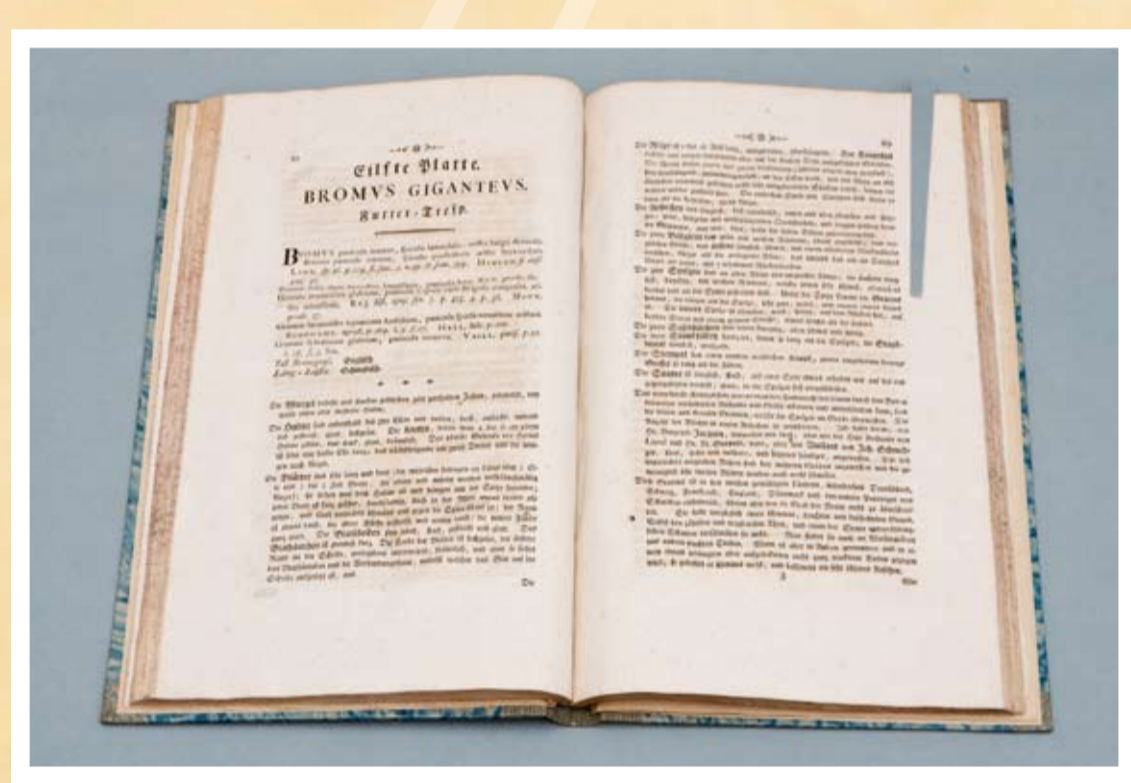

Aby przeprowadzić proces digitalizacji w sposób bezpieczny dla zabytkowych zbiorów bibliotecznych Ossolineum, konieczne było przejrzanie książek kierowanych do skanowania i ocena stanu zachowania każdej z nich. Podczas przeglądu książki zostały podzielone na cztery kategorie, w zależności od ich konstrukcji i kondycji. W celu ułatwienia orientacji w ogromnym księgozborze zastosowano prosty kod kolorystyczny, wkładając do poszczególnych tomów różnobarwne papierowe zakładki:

- **niebieską** – dla książek nadających się do digitalizacji przy pełnym otwarciu (fot. 1);
- **żółtą** – dla książek nadających się do digitalizacji wyłącznie na skanerze kołyskowym (fot. 2);
- **białą** – dla książek wymagających przed skanowaniem drobnych napraw konserwatorskich (fot. 3);
- **zieloną** – dla książek, które nie nadają się do digitalizacji w bieżącym projekcie, ze względu na:
  - zły stan zachowania (fot. 4, przykład u góry zdjęcia);
  - takie rozmieszczenie tekstu na stronach, które uniemożliwia jego pełną czytelność na wykonanym skanie (fot. 4, przykład u dołu zdjęcia);
  - niebezpieczeństwo uszkodzenia podczas długotrwałego otwarcia kodeksu (fot. 5).

Prócz użycia kolorowych zakładek (fot. 6.a, 6.b.), stan każdej książki rejestrowano na bieżąco w postaci tabelarycznych raportów (fot. 7). Dzięki sporządzonym raportom, wyniki dokonanego przeglądu konserwatorskiego będą mogły być wykorzystane także w przyszłości.

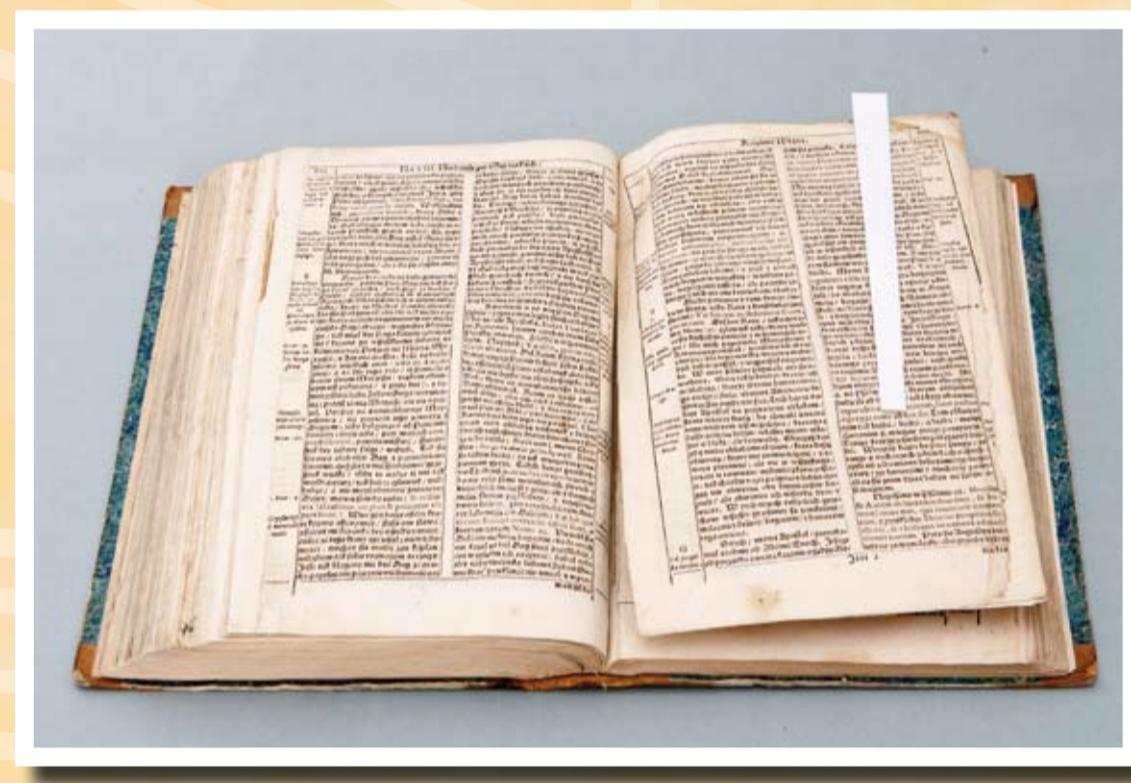
W ciągu kilkunastu miesięcy systematycznej ocenie stanu zachowania poddano setki woluminów (samych starych druków przejrzano ponad 3000). Prawie 150 tomów objęto programem drobnych napraw konserwatorskich, co umożliwiło ich bezpieczne zeskanowanie.

1

2

3

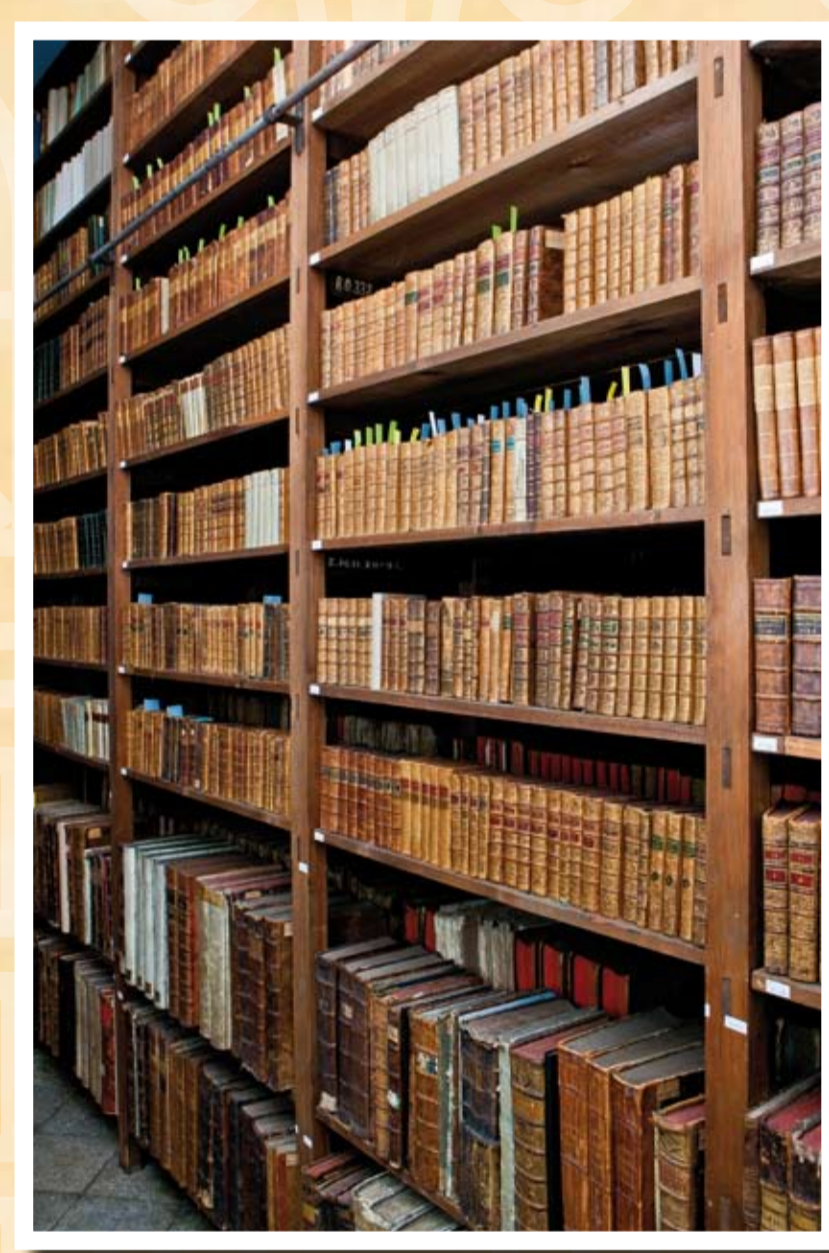
4

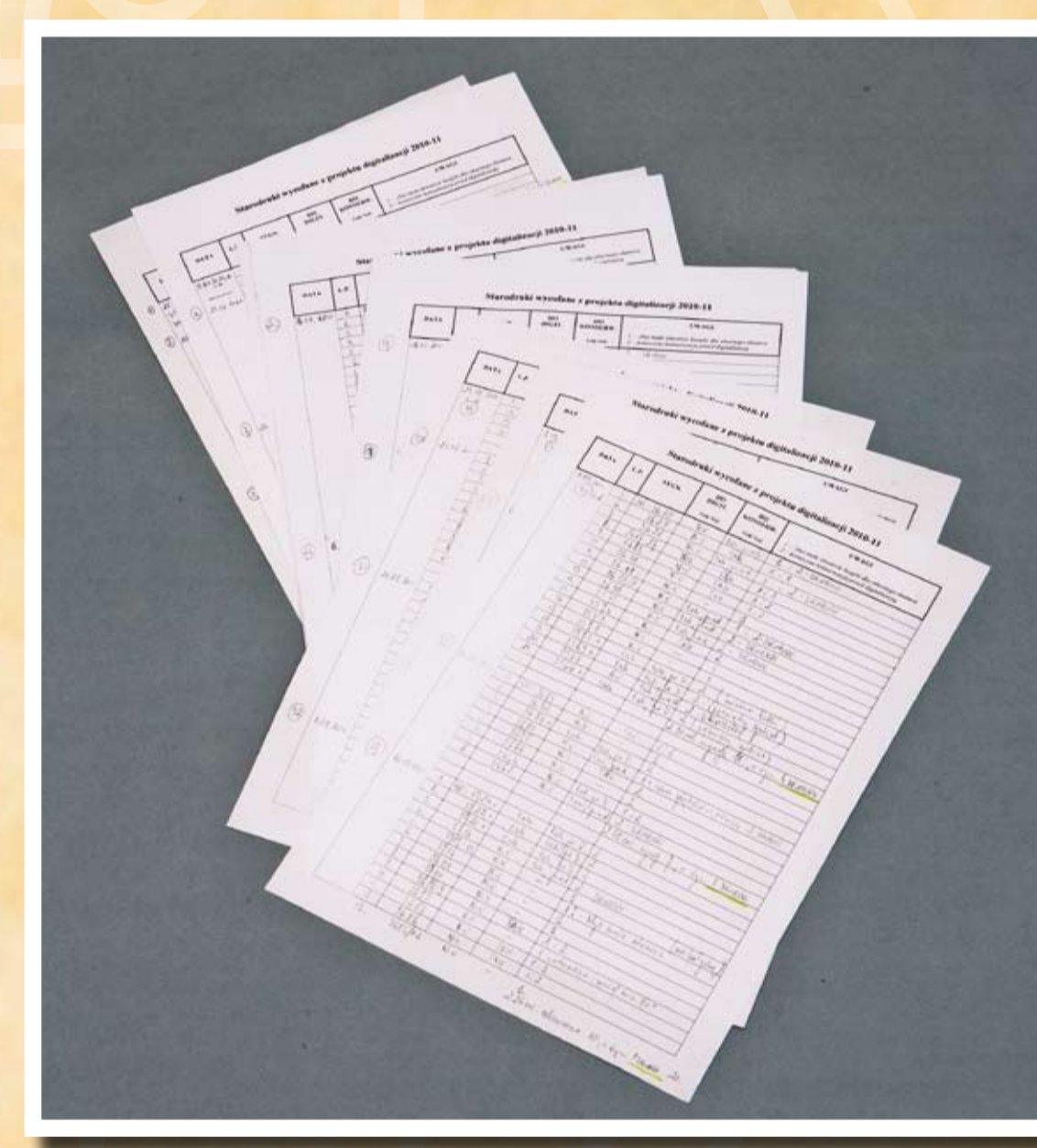
5

6a

6b

7

OPIS FOTOGRAFII:

Fot. 1. Książka, której konstrukcja umożliwia pełne otwarcie płaskie i zeskanowanie obu stron jednocześnie.

Fot. 2. Kodeks oprawny w pergamin, którego znaczna sztywność uniemożliwia pełne otwarcie bloku. Tu – konieczność zastosowania skanera kołyskowego.

Fot. 3. Przykład uszkodzenia starodruku, wymagającego drobnych napraw – wklejenia obluzowanych kart składki – przed digitalizacją.

Fot. 4. Dwie książki wyłączone z digitalizacji. Mniejsza, z prawej – ze względu na uszkodzenia konstrukcji i rozdarcia karty tytułowej. Większa – z powodu niepełnej czytelności tekstu po zeskanowaniu – druk częściowo „chowa się” w zagłębieniu grzbietowym bloku książki.

Fot. 5. Dłuższe otwarcie tego kodeksu, nawet nie większe niż do 90°, może spowodować przełamanie ozdobnego grzbietu oprawy. Książka profilaktycznie wycofana z digitalizacji.

Fot. 6.a i 6.b. Jedna z półek magazynu Starych Druków z książkami po dokonaniu przeglądu. Oznaczenia kolorowymi zakładkami informują o przyznanej kategorii.

Fot. 7. Czterdzieści jeden stron raportów z konserwatorskiego przeglądu ponad 3000 woluminów Starych Druków.

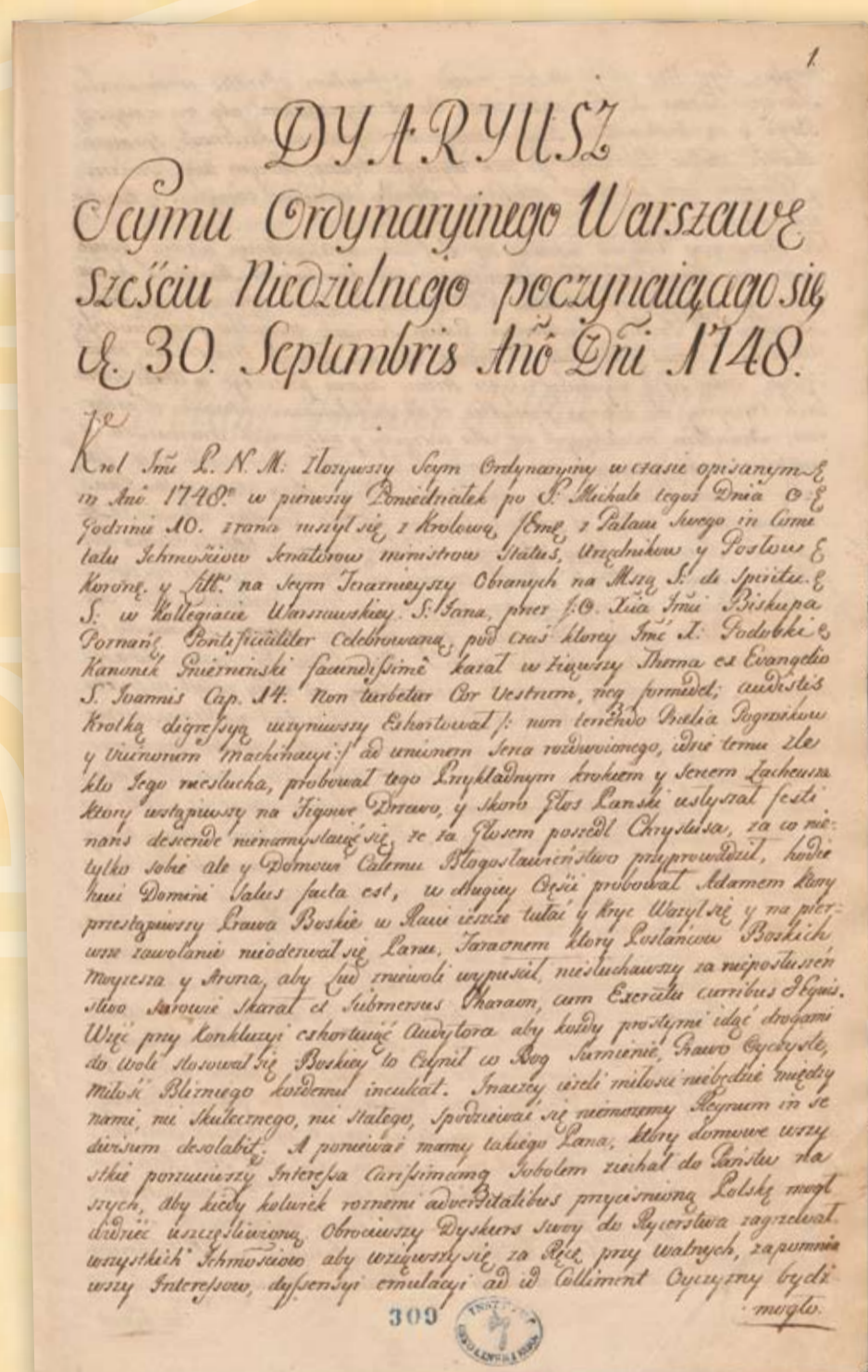
Pod względem wartości rękopisy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich prezentują jeden z najcenniejszych zbiorów w Polsce. Rękopisy są zarówno trwałymi pamiątkami kultury narodowej, jak i ciągle żywym i znakomitym warsztatem badań historyczno-literackich. Dlatego digitalizacja i publikacja internetowa najstarszych i najwartościowszych zbiorów pozwoliła na udostępnienie oryginałów nieograniczonej liczbie czytelników, służy dobru publicznemu i przyczynia się do popularyzacji wiedzy o polskiej kulturze.

Projektem objęto około 1500 rękopisów od XII do XX w. Wybrane zostały najcenniejsze manuskrypty średniowieczne, zawierające w swym głównym trzonie rękopisy liturgiczne (mszały, brewiarze czy psalterze), traktaty teologiczne i prawnicze, żywoty świętych, rozprawy naukowe oraz kalendarze. Biorąc pod uwagę straty poniesione w czasie drugiej wojny światowej, ich wartość jest ogromna.

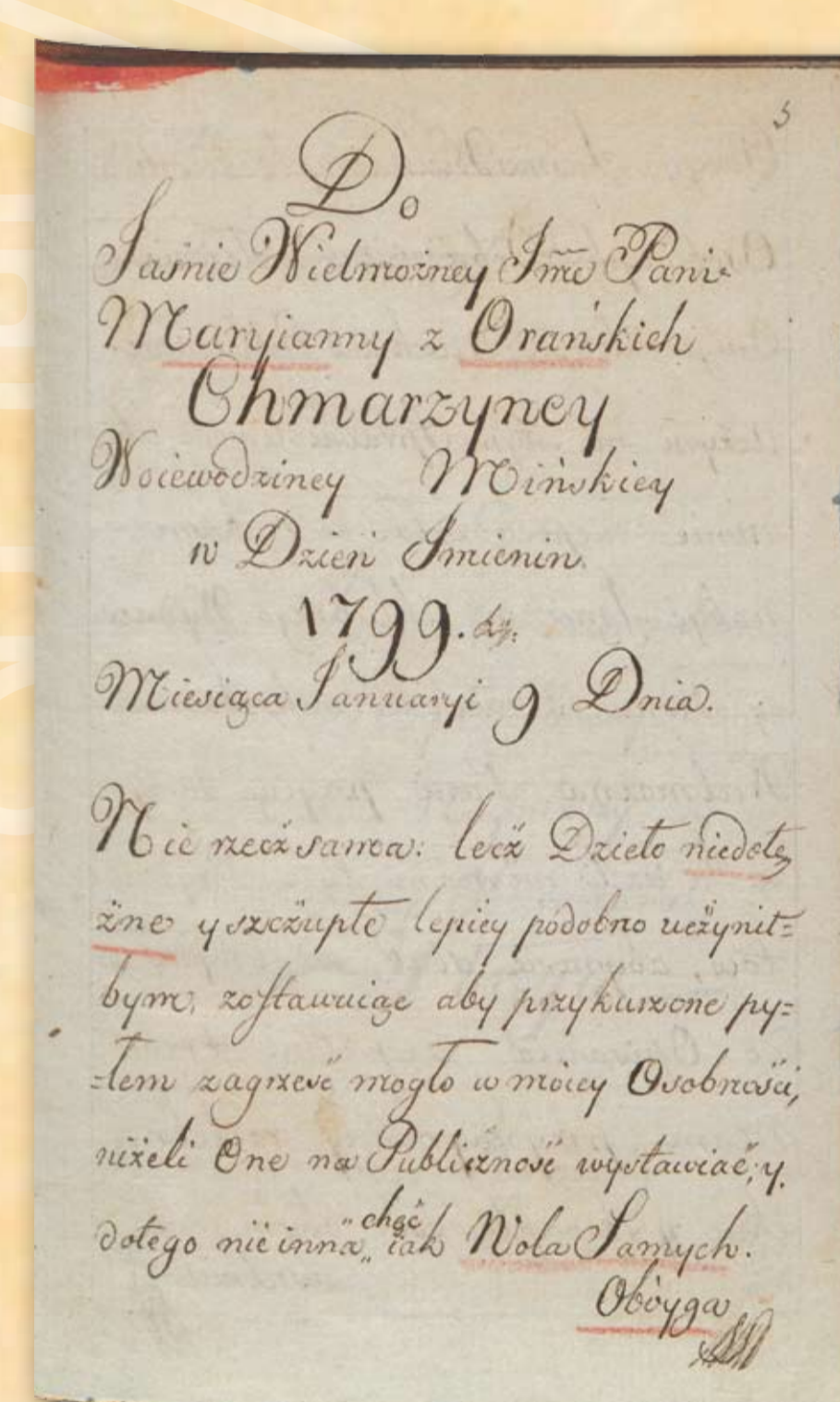
Najważniejszymi zabytkami średniowiecznego piśmiennictwa przechowywanymi w Ossolineum są m.in.: *Exameron beati Ambrosii* z XII w., *Żywot św. Błażeja* z XIV w., tzw. *Karta medyczna* (Psalm 50) z XV w., *Almanac*. Kalendarzyk francuski z XV w.

Mszał łaciński, Pergamin, XIV w.
Sygn. 602/III

Dyaryusz seymu walnego w Warszawie przez sześć niedziel agitującego się, zaczętego zaś die 30 Septembris a.d. 1748
Sygn. 309/III

Jan Komar, Dyaryusz podróży Peterzburskiej 1793 Adama Chmary, wojewody mińskiego
Sygn. 957/III

Józef II, cesarz rzymski i król Galicji i Lodomerii, nadaje Michałowi z Tęczyna Ossolińskiemu i jego potomkom tytuł hrabiowski i herb hrabiowski, 1785, Wiedeń
BO nr 119

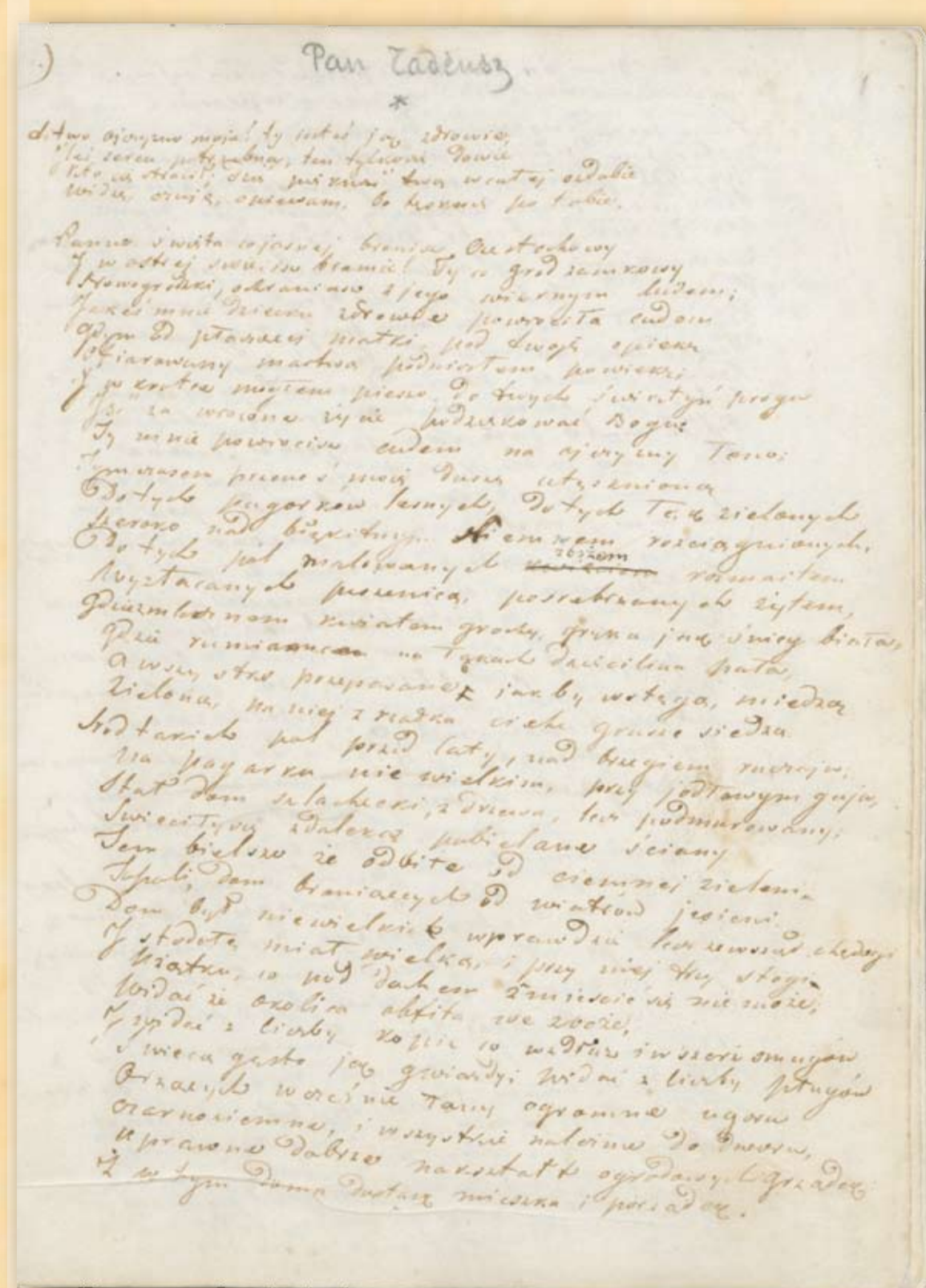

Ze zbiorów późniejszych, przeznaczonych do digitalizacji, należy wyróżnić materiały dotyczące historii Polski, poczynając od XVI w., m.in. diariusze sejmowe epoki staropolskiej, relacje poselstw zagranicznych i wojennych, akta związane z działalnością publiczną różnych osób oraz zabytki dawnego prawodawstwa polskiego, a także archiwa i papiery rodzin magnackich i szlacheckich.

Wyodrębniony zespół stanowią dokumenty, wśród których znajdują się średniowieczne dyplomy, dokumenty wystawione przez królów i książąt polskich oraz dostojników kościelnych i świeckich.

Jednak o wartości naukowej kolekcji decyduje przede wszystkim bogactwo znakomitych rękopisów literackich, poczynając od XVII w. Tę unikatową kolekcję otwiera Wacław Potocki utworem *Transakcja wojny chocimskiej*. Chlubą zbiorów są autografy autorów romantycznych, z najcenniejszym klejnotem polskiej kultury *Panem Tadeuszem* Adama Mickiewicza oraz pojedyncze utwory i spuścizny literackie, m.in. Juliusza Słowackiego, Aleksandra Fredry, Józefa Ignacego Kraszewskiego, Henryka Sienkiewicza, Władysława Reymonta, Stanisława Ignacego Witkiewicza. Kolekcję dzieł literackich dopełniły rękopisy sztuk teatralnych oraz zbiory wierszy i miscellanea literackie XVII-XIX w.

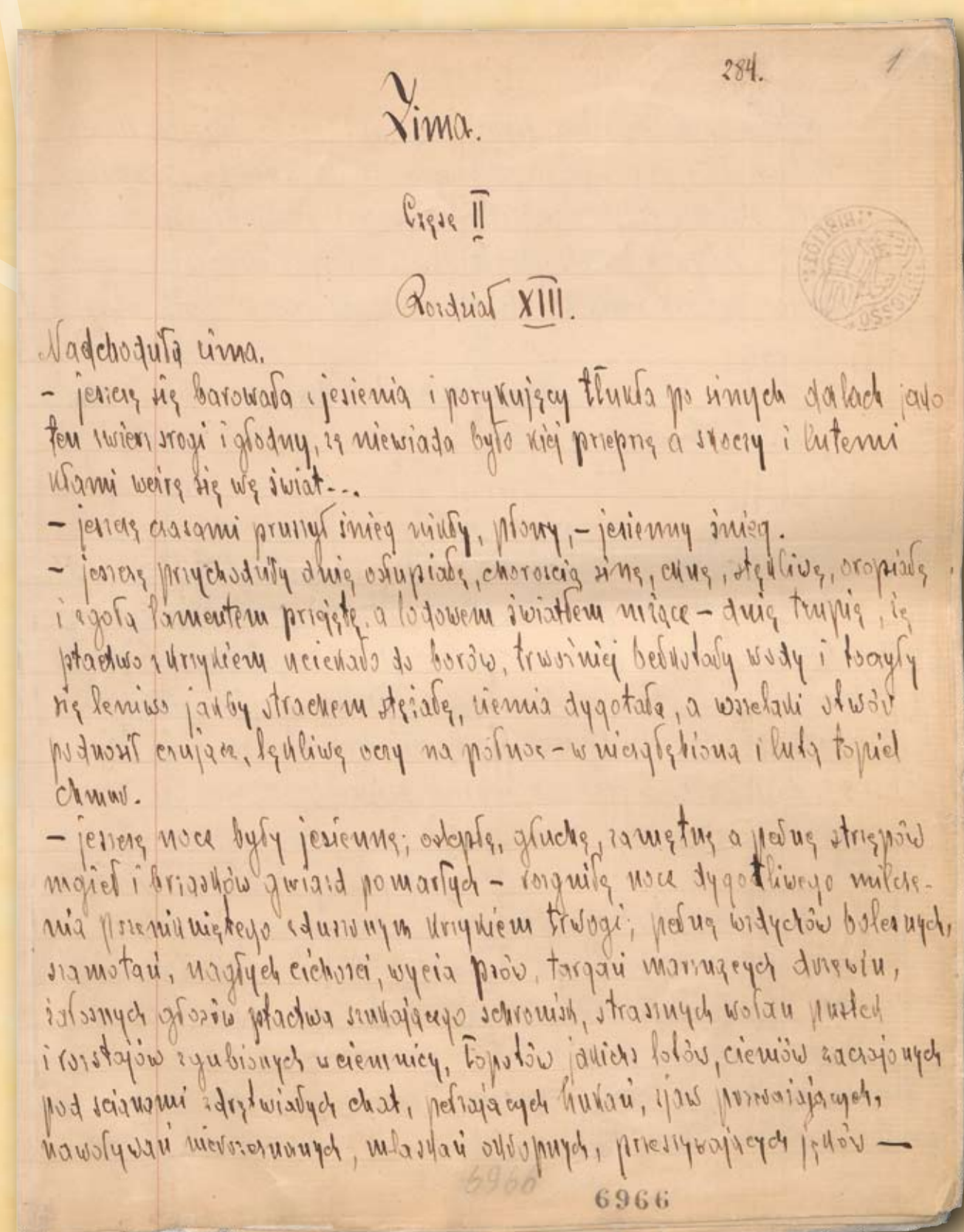
Poczynając od zbiorów rękopiśmiennych hr. Józefa Maksymiliana Ossolińskiego, Ossolineum stało się Instytucją przyciągającą wspaniałomyślność tych wszystkich, którzy przekazując swoje kolekcje mieli pewność, że będą one służyły pokoleniom Polaków.

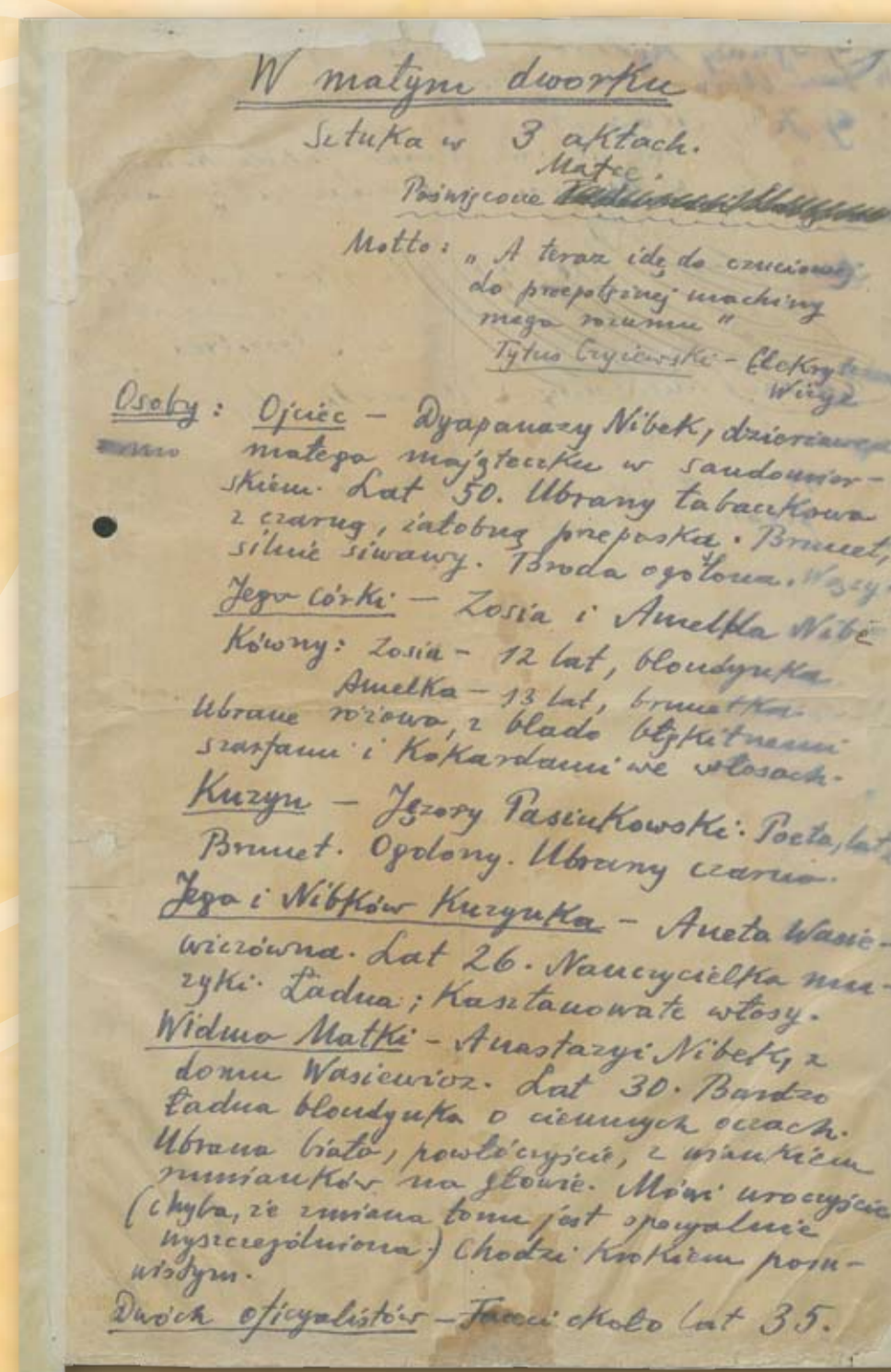
Adam Mickiewicz, *Pan Tadeusz*,
Fragmenty autografu poematu w czystopisie i brulionie, 1832-1834
Sygn. 6932/II

Juliusz Słowacki, *Rapularz. Zapiski dzienne i wiersze z lat 1843-1849*
Sygn. 4743/II

Władysław Stanisław Reymont, *Chłopi. Zima. Część II*,
Autograf redakcji ostatecznej 1902
Sygn. 6966/I

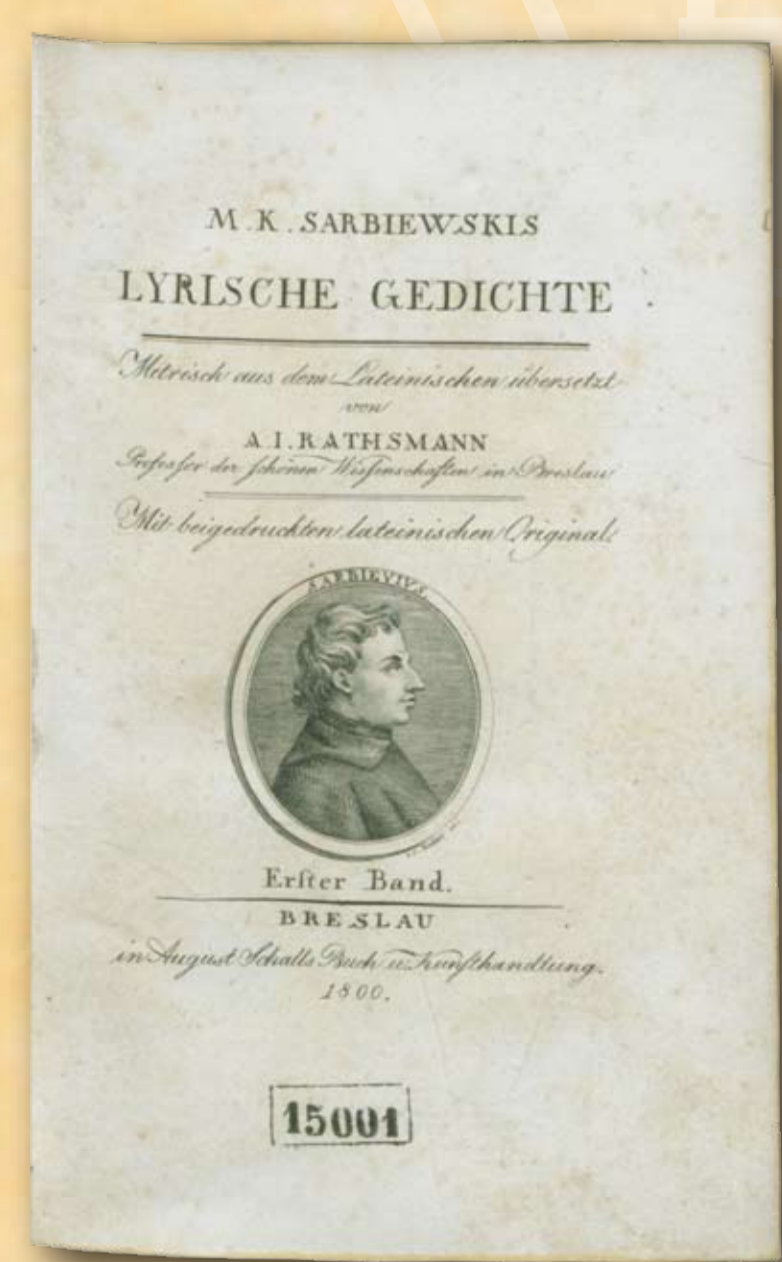

Stanisław Ignacy Witkiewicza, *W matym dworku. Sztuka w 3 aktach*,
Autograf 1921
Sygn. 12455/III

Nazwa *stare druki* obejmuje książki, czasopisma, kalendarze oraz pisma ulotne, które zostały wytłoczone ręcznie na papierze czerpanym między rokiem 1450 a 1800. Tę pierwszą datę uważa się powszechnie za początek ery druku. Wyznaczyły ją dwa doniosłe wynalazki niemieckiego złotnika i drukarza Jana Gutenberga: ruchome metalowe czcionki i prasa drukarska. Pierwszą wydrukowaną książką była *Biblia czterdziestodwuwierszowa*, wydana w latach 1452-1455 przez Gutenberga w Moguncji. W następnych latach w Niemczech i innych krajach europejskich: Włoszech, Francji, Niderlandach, Czechach, Hiszpanii, Portugalii czy Polsce powstały typografie tłoczące księgi podobnym jak drukarnia moguncka sposobem. W kolejnych wiekach wydrukowano tysiące książek, ilustrowanych drzeworytami i miedziorytami, oprawianych często w kunsztowne skórzane albo srebrne oprawy, podnoszące ich wartość. Każde zachowane z tamtych odległych czasów drukowane dzieło stanowi obecnie bezcenny, godny ochrony zabytek.

W Polsce najbogatsze zbiory starych druków posiadają: Biblioteka Narodowa w Warszawie, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu. Kolekcja ossolińska należy do równie zasobnych. Należą do niej inkunabuły, czyli druki z XV stulecia, np. *Liber chronicarum* (Kronika świata) Hartmanna Schedla, *De sacramentis Mikołaja z Błonia*, cenne dzieła z XVI, XVII i XVIII w. W zbiorach Ossolineum znajdują się druki zarówno polskie, jak i obce, często o polskiej proweniencji: katolickie i protestanckie bible, utwory Jana Kochanowskiego, Mikołaja Reja, Łukasza Górnickiego, Angelusa Silesiusa, dzieła astronomiczne Mikołaja Kopernika i Jana Heweliusza, pozycje z księgozbiorów królewskich: tzw. *Monumenta* Zygmunta Augusta, polskie książki królowej Marysienki Sobieskiej i władczyni Francji Marii Leszczyńskiej, dzieła prawnicze, medyczne – w tym popularne zieleńki – konstytucje i mowy sejmowe, podręczniki wydane przez Komisję Edukacji Narodowej. Występują także wielotomowe wydawnictwa encyklopedyczne. Warto wspomnieć o znakomitej encyklopedii francuskiej Denisa Diderota, ukazującej się w latach 1745-1772, o monumentalnym Teatrze Polskim Piotra Dufoura z lat 1779-1794, gromadzącym popularne w XVIII w. utwory sceniczne, wystawiane na scenie Teatru Narodowego w Warszawie.

Maciej Kazimierz Sarbiewski (1595-1640), *Lyrische Gedichte* (w oryg. łac. *Liricorum libri*), Breslau, August Schall, 1800.
Sygn. oryg.: XVIII-11.933

Angelus Silesius (1624-1677), *Evangelische Perle*, Zu Glatz (Kłodzko), J.K. Schubart, 1676.
Sygn. oryg.: XVII-12.739

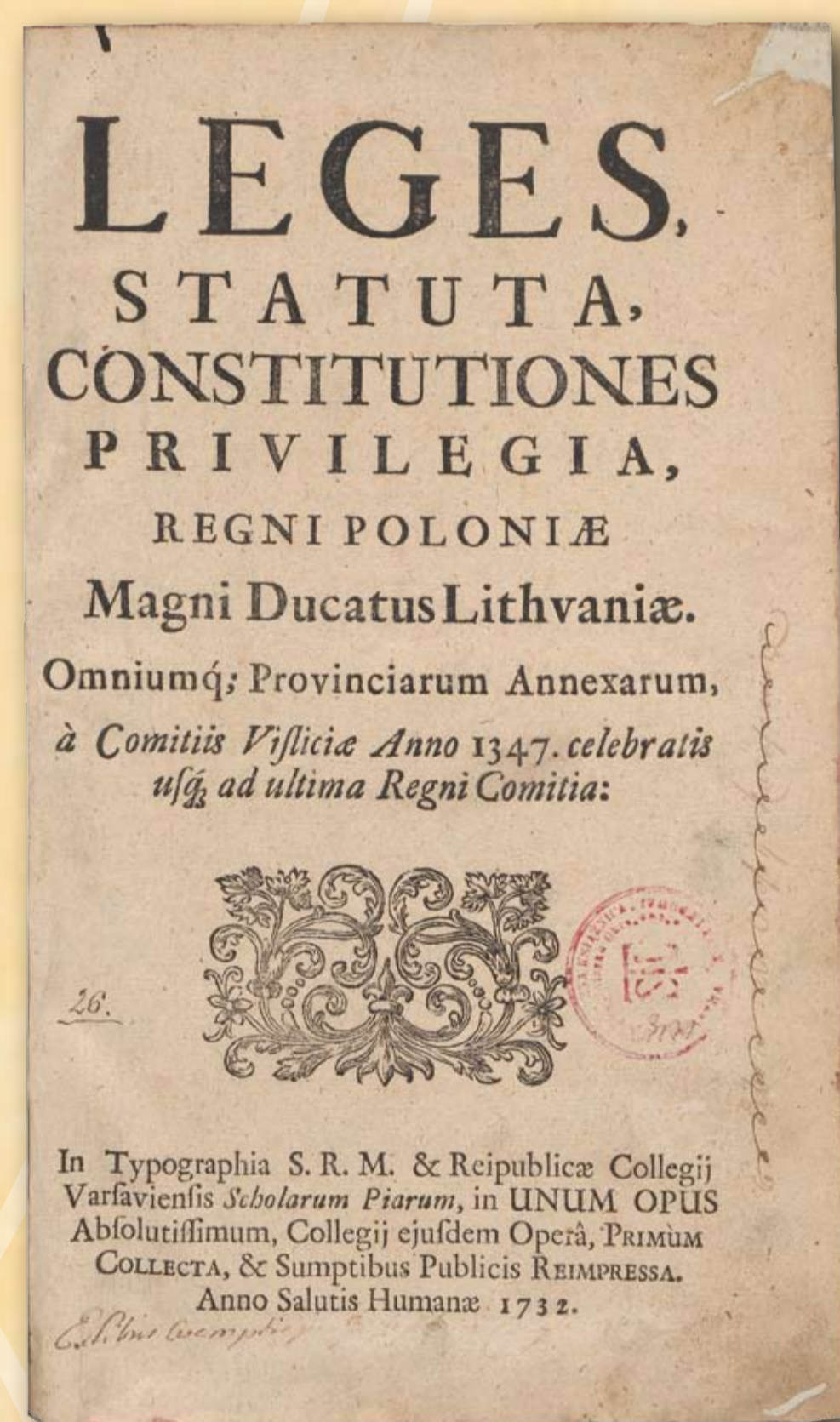
Teatr Polski Czyli Zbiór Komedi Dramy Tragedii, z najslawniejszych autorów Francuzkich tłumaczonych, i przez aktorów polskich na Teatrze Warszawskim granych, Warszawa, Piotr Dufour, 1774-1779, T. I.
Sygn. oryg.: XVIII-12.915 adl.

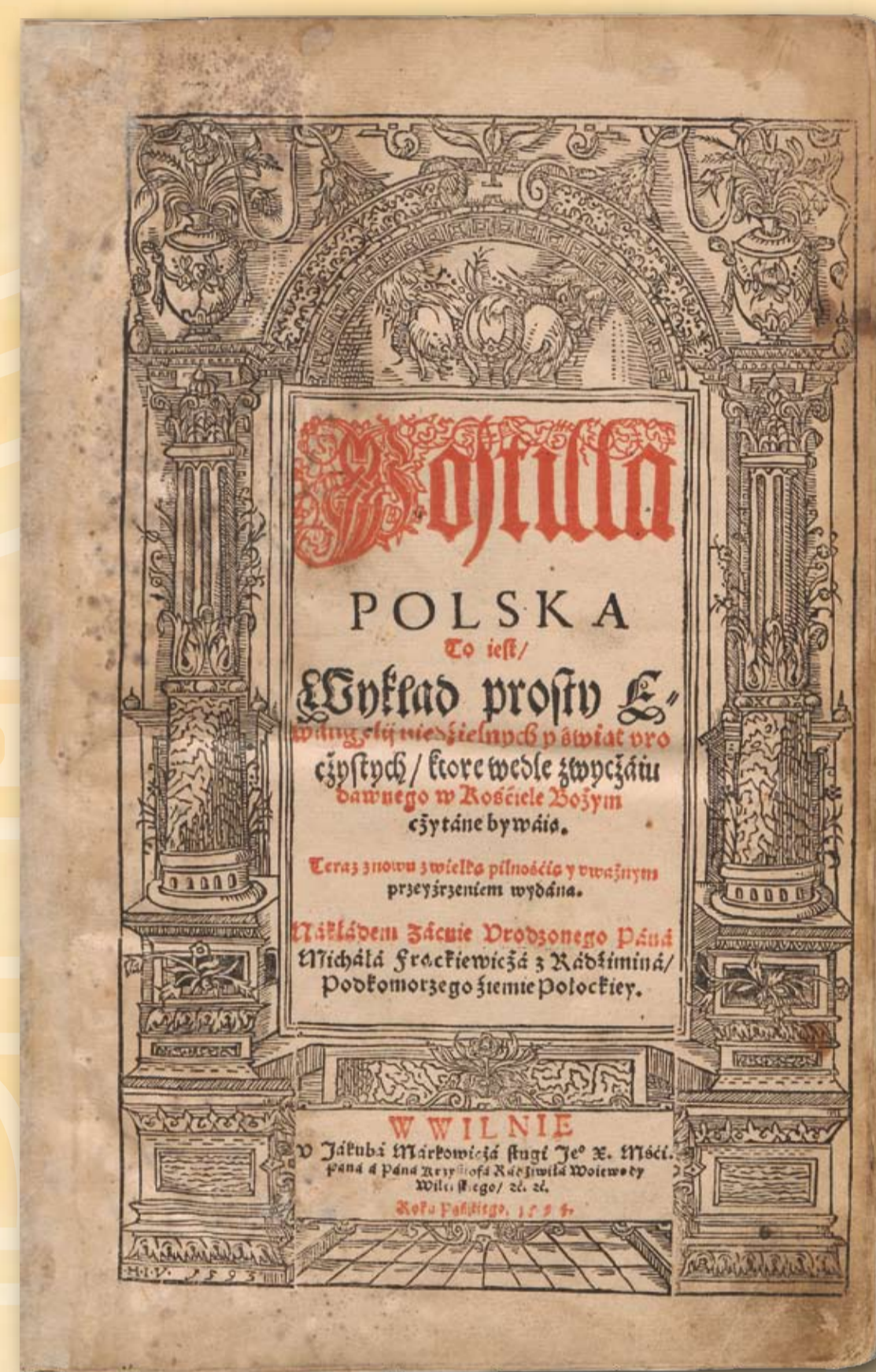
Encyclopédie Ou Dictionnaire Raisonné Des Sciences, Des Arts Et Des Métiers, Par Une Société De Gens De Lettres [...], A Livourne [Livorno], A. Giuseppe, wydawcy: J. le Rond d'Alembert, Denis Diderot, 1774, T. 12.
Sygn. oryg.: XVIII-45.685

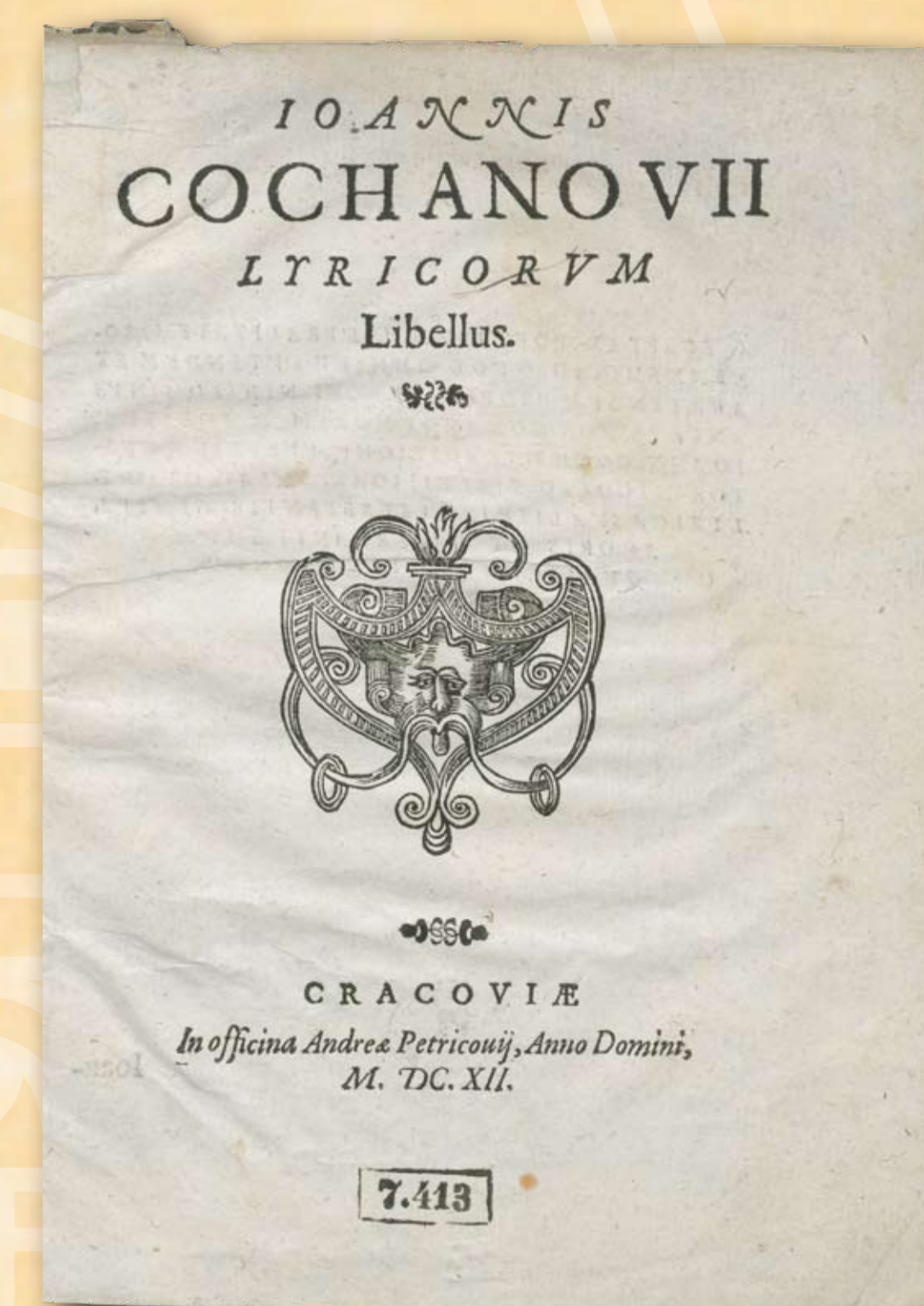
Wiele spośród tych zabytkowych starych ksiąg to dzieła rzadkie, często unikatowe. Korzystają z nich studenci i pracownicy naukowcy Uniwersytetu Wrocławskiego i innych wyższych uczelni. Dzięki projektowi digitalizacji stało się możliwe wyłączenie znaczącej części księgozbioru z bezpośredniego udostępniania, tak aby chronić wyjątkowe egzemplarze przed zniszczeniem i kradzieżą. Studenci, badacze oraz wszyscy zainteresowani zyskali łatwy dostęp do dziedzictwa kulturowego dzięki kopiom cyfrowym w Internecie, co nigdy wcześniej nie było możliwe. O zainteresowaniu ossolińskimi starymi drukami można się przekonać, śledząc liczbę wyświetleń publikacji w Dolnośląskiej Bibliotece Cyfrowej. Przykładowo, strony herbarza Stefana Falimirza *O ziołach i mocy ich* odwiedziło do lutego 2012 r. ponad 4870 czytelników, *Ogród królewski* Bartłomieja Paprockiego czytało blisko 3900 osób, a *Biblię Nieświeską* – 2070 użytkowników sieci.

[*Volumina Legum*], *Leges, statuta, constitutiones, privilegia Regni Poloniae, Magni Ducatus Lithuaniae*, [Warszawa], Drukarnia Pijarów, 1732, Vol. 1. Sygn. oryg.: XVIII-16.611

Mikołaj Rej (1505-1569), *Postilla Polska To iest wyklad prosty Ewangelii niedzielnych i swiat uroczystych [...]*, Wilno, Jakub Markowicz, 1594. Sygn. oryg.: XVI.E4268

Jan Kochanowski (1530-1584), *Lyricorum libellus*, Kraków, Andrzej Piotrkowczyk, 1612. Sygn. oryg.: XVII-1168

Mikołaj Kopernik (1473-1543), *De revolutionibus orbium coelestium*, Bazylea, Sebastian Henricpetri, 1566. Sygn. oryg.: XVI.F4112

Jan Ernesti (1632-1709), *Polnisches Hand-Büchlein*, Schweidnitz (Świdnica), [1690]. Sygn. oryg.: XVII-6213

Z względu na systematycznie wzrastającą wartość wydawnictw z XIX stulecia zdecydowano się włączyć również i tę kategorię druków zwartych do realizowanego w latach 2010-2012 projektu digitalizacji zbiorów bibliotecznych Ossolineum. Skanowaniem zostało objętych 1000 woluminów dziewiętnastowiecznych książek.

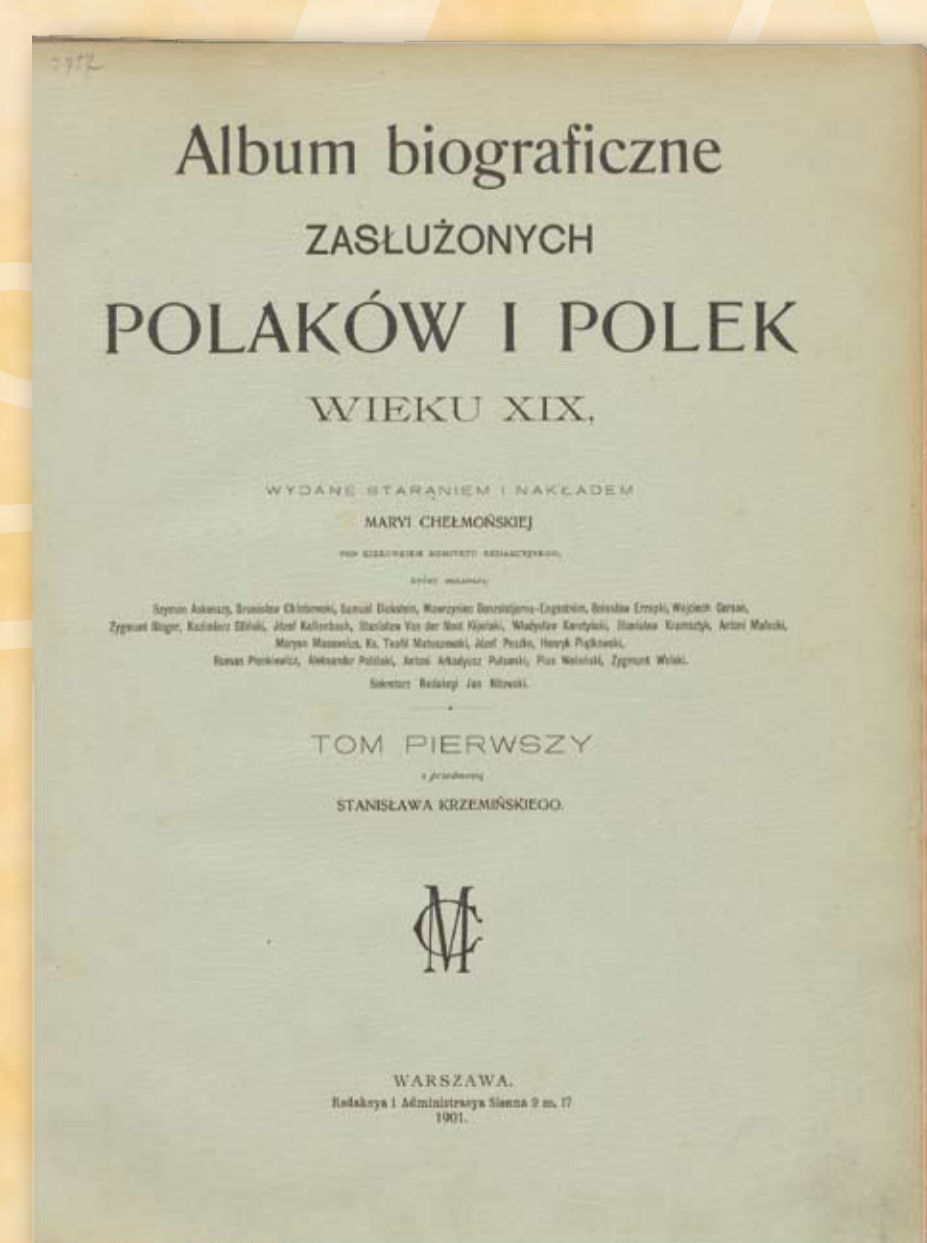
Mając na uwadze specyfikę i wartość ossolińskich zasobów, do digitalizacji przewidziano druki wyróżniające się unikatowymi cechami egzemplarza, np. z rękopiśmiennymi dedykacjami i komentarzami, a także książki ilustrowane oryginalnymi rycinami, wydawnictwa źródłowe, pierwsze wydania utworów literackich z okresu romantyzmu i pozytywizmu, materiały o znaczących walorach informacyjnych dla swojej epoki, jak również pozycje zaliczane do rzadkich. Digitalizacji podlegały zwłaszcza tytuły z tzw. sygnatur lwowskich (czyli egzemplarze przywiezionych po II wojnie świa-

towej z zasobu Ossolineum we Lwowie); autorów polskich, wydane w granicach przedrozbiorowej Polski, z uwzględnieniem Śląska (głównie Wrocławia).

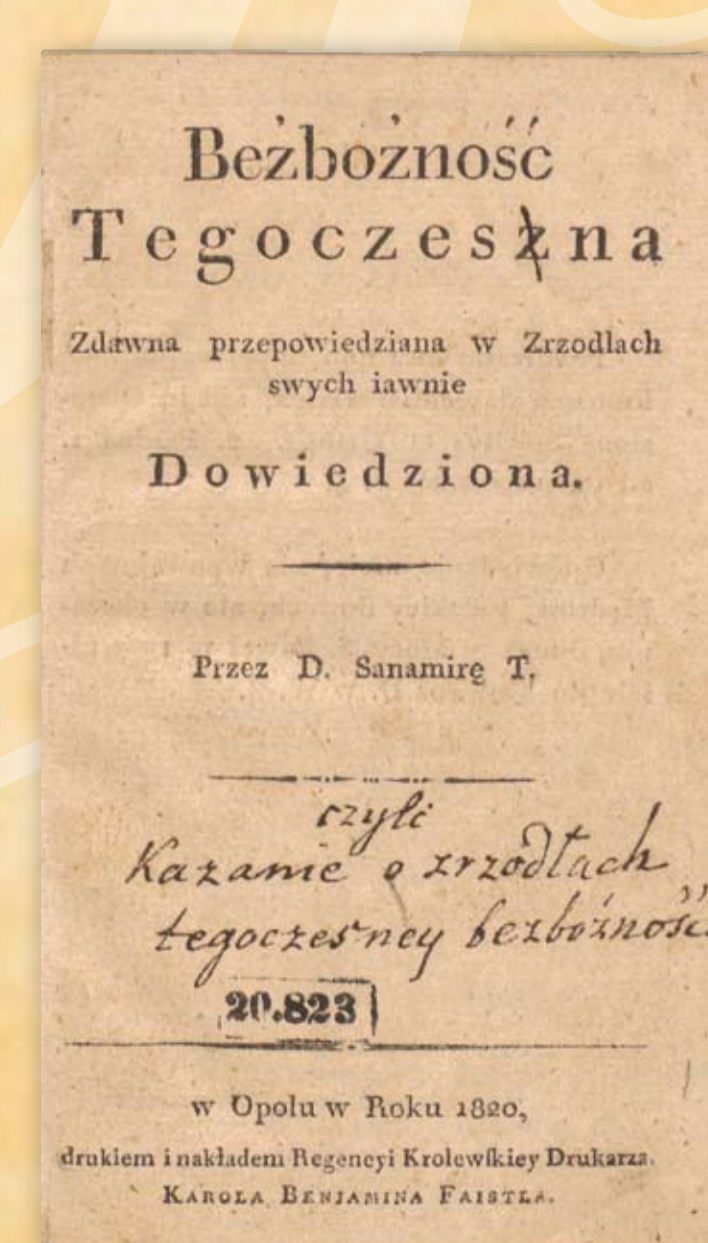
Istotnym czynnikiem, który wpłynął na realizację projektu w odniesieniu do jego założeń, to rozwój bibliotek cyfrowych. Fakt ten stworzył potrzebę, a zarazem – dzięki wglądowi do zasobu Federacji Bibliotek Cyfrowych – możliwość konfrontowania własnych planów digitalizacyjnych z rezultatami cyfryzacji zbiorów w innych bibliotekach. Skutkiem była weryfikacja zamierzeń i konieczność pominięcia materiałów już dostępnych w sieci, w liczbie ponad 600 000 tytułów z rozpatrywanego okresu. Istotnym jednak argumentem na rzecz skanowania własnego egzemplarza było dążenie do jego konserwatorskiego zabezpieczenia i uchronienie przed dalszym udostępnianiem. Wzięto także pod uwagę cechy wydawnictw powodujące uciążliwość udostępniania oryginałów, np. wielkie formaty.

Adama Mickiewicza *Konrad Wallenrod i Grażyna*,
Z przekładem francuskim Krystyna Ostrowskiego, angielskim Leona Jabłońskiego, Paryż, Jan Tysiewicz, 1851 -
cymelium, luksusowe wydanie; drzeworyty wg rysunków J. Tysiewicza (Władysława Niewiarowicza) osobiście przez
niego kolorowane; oprawa: skóra tłoczna, Leon Gruel-Paryż

Album biograficzne zasłużonych Polaków i Polek wieku XIX, T. 1,
Warszawa, nakł. Mariji Chełmońskiej, 1901

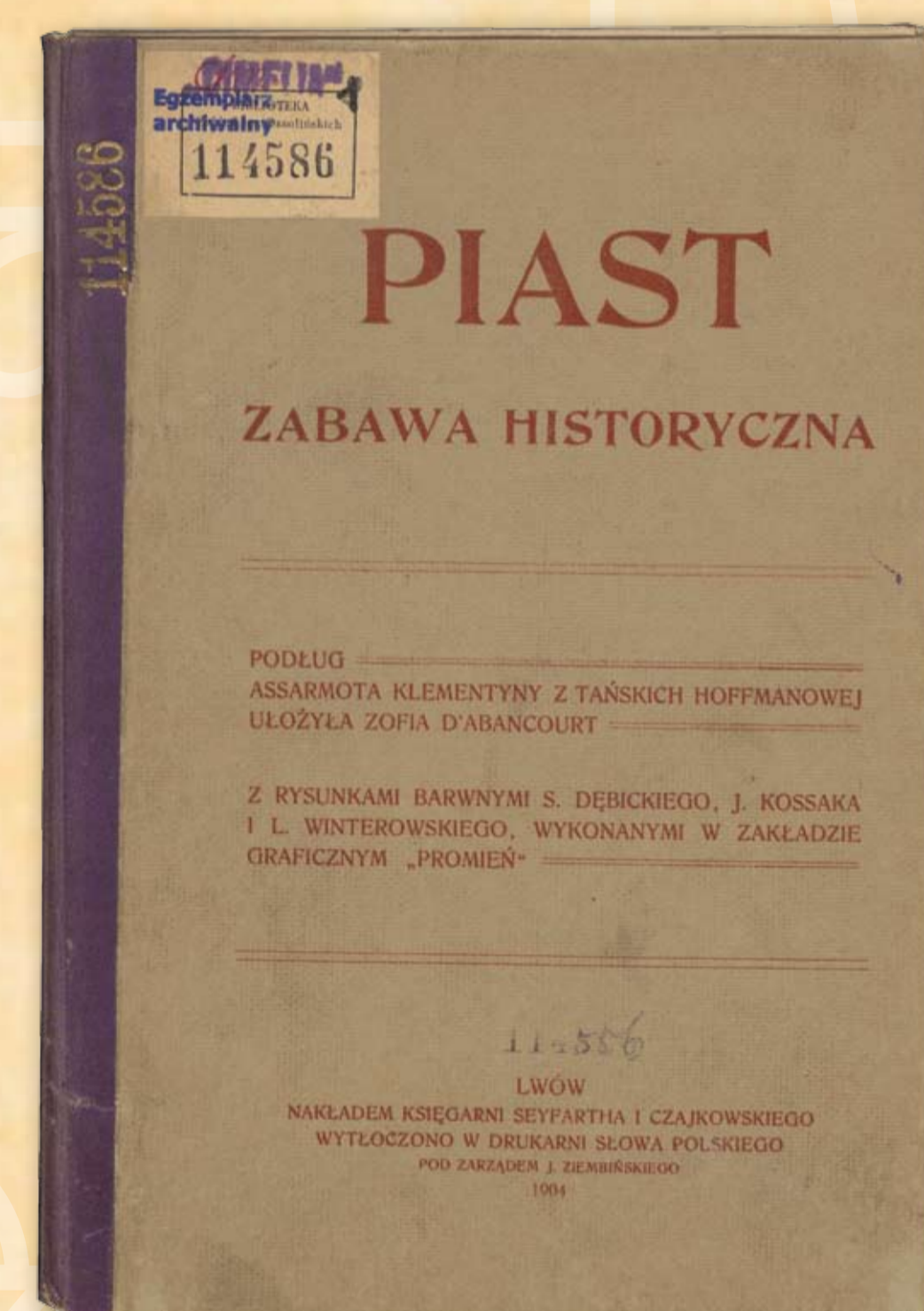
Dominik Reismann, *Beżbożność tegoczesna z dawną
przepowiedzianą w zrzodlach swych iawnie dowiedziona*,
Przez D. Sanamirę T.,
Opole, nakł. Karola Benjamina Faistla, 1820

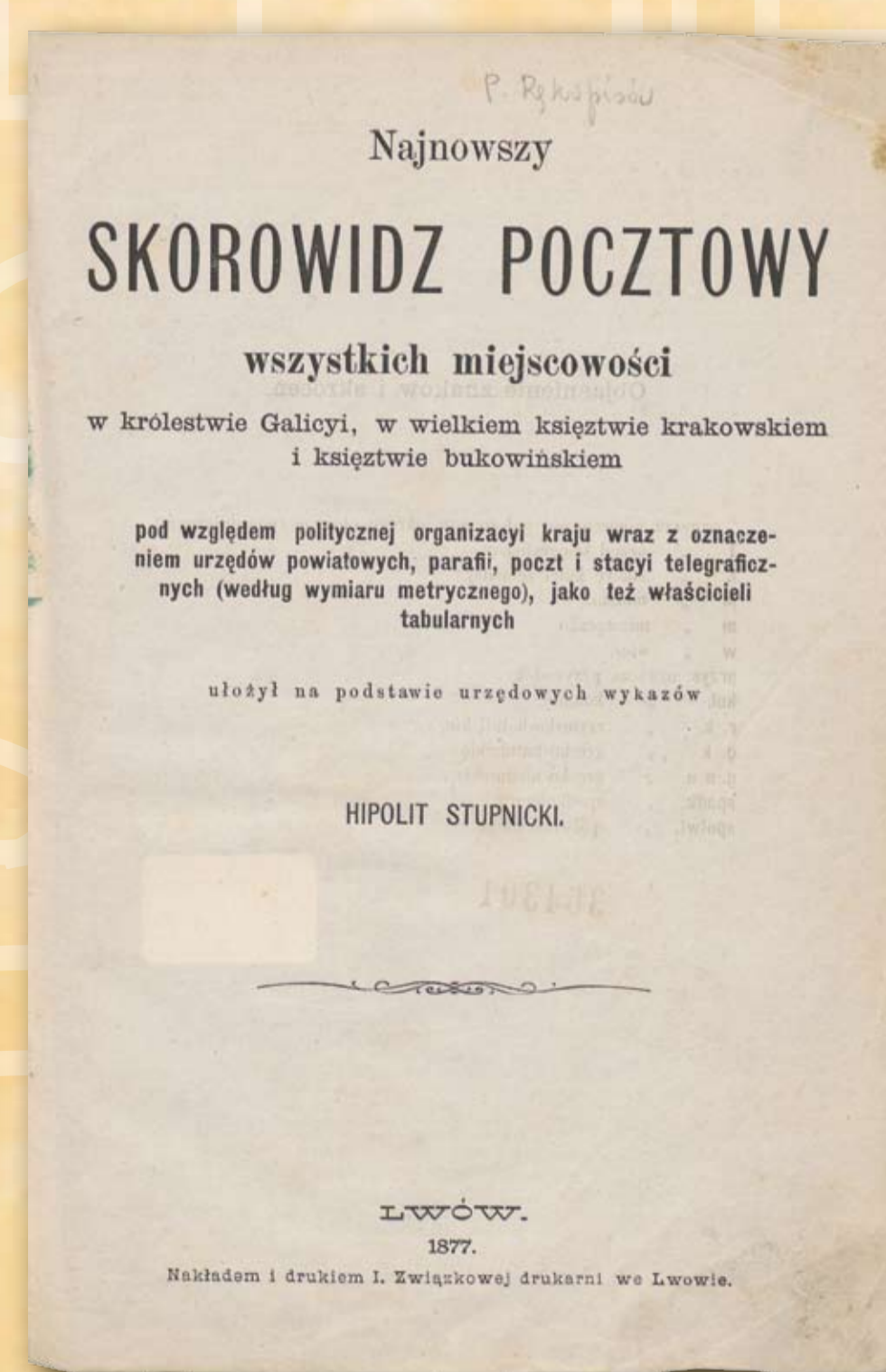
Uwzględnione zostały również prace będące źródłami do poznania polskiej obecności na kontynentach świata, ze szczególnym uwzględnieniem Rosji, Dalekiego Wschodu i Syberii (pamiętniki zesłańców i podróżników; etnografia, kultura na tamtych obszarach, np.: M. Gralewski, *Kaukaz. Wspomnienia z dwunastoletniej niewoli. Opisanie kraju – ludność – zwyczaje i obyczaje*, Lwów 1877, nakładem Księgarni Polskiej). Wybrano też wiele edycji wyróżniających się szatą graficzną (np. unikatowe paryskie wydanie *Grażyny i Konrada Wallenroda* z 1851 r., ilustrowane i własnoręcznie kolorowane przez Jana Tysiewicza, czy: *Kwiaty i poezje*, Warszawa 1883). W kilku przypadkach uzupełniono zasób cyfrowy o brakujące tytuły wydane przez wrocławską oficynę Kornów.

Kopiuwaniu cyfrowemu poddano również w wyborze materiały o charakterze ogólnoinformacyjnym, słownikowo-encyklopedycznym oraz literaturę polityczną i dotyczącą „gospodarstwa krajowego”, np. S. Barącz, *Żywoty sławnych Ormian w Polsce*, Lwów 1856, czy H. Stupnicki, *Najnowszy skorowidz pocztowy wszystkich miejscowości w królestwie Galicyi, w wielkiem księstwie krakowskiem i księstwie bukowiniskiem pod względem politycznej organizacyi kraju wraz z oznaczeniem urzędów powiatowych, parafii, poczt i stacyi telegraficznych (według wymiaru metrycznego), jako też właścicieli tabularnych*, Lwów 1877.

Znaczącą część zespołu druków skierowanych do digitalizacji stanowiły ponadto teksty, które można by sklasyfikować jako ilustrujące różnorodne aspekty historii kultury materialnej i duchowej XIX w.

Zofia d'Abancourt, *Piast. Zabawa historyczna*. Podług Assarotta Klementyny z Tańskich Hoffmanowej, z rysunkami barwnymi S. Dębickiego, J. Kossaka i L. Winterowskiego, wykonanymi w Zakładzie Graficznym „Promień”, Lwów, nakł. Księgarni Seyfartha i Czajkowskiego, 1904

Najnowszy Skorowidz pocztowy

wszystkich miejscowości w królestwie Galicyi, w wielkiem księstwie krakowskiem i księstwie bukowiniskiem pod względem politycznej organizacyi kraju wraz z oznaczeniem urzędów powiatowych, parafii, poczt i stacyi telegraficznych (według wymiaru metrycznego), jako też właścicieli tabularnych

Nazwa miejscowości	Parafia	Opłata pocztowa	Właściciel tabularny
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	114	Curtoryka In. Anna
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	96	Lankowicki In. Karol
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	100	Roguski
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	90	Jankowski Przemysław
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	76	Smolowski Antoni
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	—	Smolowski Karol
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	90	Pruski Feliks
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	78	Babowski Karol
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	40	Stankowski Jan
Abrahamowice	parafia św. Ksawerego	83	Trojaki Bronisław

Hipolit Stupnicki, *Najnowszy skorowidz pocztowy wszystkich miejscowości w królestwie Galicyi, w wielkiem księstwie krakowskiem i księstwie bukowiniskiem pod względem politycznej organizacyi kraju wraz z oznaczeniem urzędów powiatowych, parafii, poczt i stacyi telegraficznych (według wymiaru metrycznego), jako też właścicieli tabularnych*, Lwów, nakł. i dr. I. Związkowej drukarni, 1877